

9. *Савасцюк М.Л.* Полісемантычныя англамоўныя запазычванні ў мове сучаснай беларускай публіцыстыкі / М.Л. Савасцюк // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2017. № 1. С. 98-105.

Д.У. Кузнецова (Мінск, Беларусь)

СПЕЦЫЯЛЬНАЯ ЛЕКСІКА ЯК ЧАСТКА ЛЕКСІЧНАЙ СІСТЭМЫ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Спецыяльная лексіка, у прыватнасці тэрміналогія, займае асобае месца ў лексічнай сістэме любой нацыянальнай мовы, наконт дакладнага вызначэння якога не існуе адзінага агульнапрызнанага пункту погляду. У артыкуле будучь прадстаўлены некаторыя падыходы айчынных і замежных лінгвістаў да вырашэння гэтага пытання.

Ключавыя словы: *спецыяльная лексіка, тэрміналогія, лексічная сістэма мовы, мова для спецыяльных мэт, тэрміналагізацыя, дэтэрміналагізацыя.*

Сучасная беларуская мова – высокаразвітая мова, сярод лексічных сродкаў якой важнае месца займаюць спецыяльныя лексічныя адзінкі. Спецыяльная лексіка мае дакладнае назначэнне і ўжываецца ў пэўных умовах і сітуацыях, што якасна адрознівае такую лексіку ад агульнаўжывальных слоў і дазваляе сцвярджаць, што яна займае асобае месца ў лексічнай сістэме любой нацыянальнай мовы.

Аналіз лінгвістычнай літаратуры дэманструе, што пры вызначэнні таго месца, якое займае спецыяльная лексіка ў межах пэўнай нацыянальнай мовы, даследчыкі абавязкова разглядаюць суадносіны спецыяльнай лексікі і літаратурнай мовы. Асабліва пільная ўвага пры гэтым надаецца разгляду менавіта тэрмінаў як цэнтральных і агульнапрызнаных адзінак спецыяльнай лексікі.

Паколькі спецыяльныя адзінкі абавязкова ўжываюцца падчас прафесійнай камунікацыі, якая мае значныя адрозненні ад звычайных, штодзённых зносін і, такім чынам, у першую чаргу фарміруюць менавіта прафесійную моўную карціну свету чалавека, уся спецыяльная лексіка звычайна разглядаецца ў складзе лексікі абмежаванага выкарыстання. Як адзначае І.Я. Лепешаў, «калі разглядаюцца сістэмныя сувязі, якія існуюць паміж словамі паводле аманіміі, сінаніміі, антаніміі, паходжання, экспрэсіўна-стылістычных асаблівасцей, актыўнага і пасіўнага складу, гаворка ідзе ўвесь час пра лексіку сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Калі ж класіфікаваць словы паводле сферы іх ужывання, непазбежна выходзім за межы літаратурнай мовы, аперыруем і лексікай усёй нацыянальнай мовы» [1, с. 47]. Важна заўважыць, што аўтар мае на ўвазе не толькі падзел лексікі абмежаванага ўжывання на спецыяльную, дыялектную

і жаргонную, але і размежаванне саміх спецыяльных адзінак па крытэрыю іх прыналежнасці да літаратурнай мовы. Так, на яго думку, нават вузкаспецыяльныя тэрміны, якія «далёка не заўсёды ўключаюцца ў акадэмічныя тлумачальныя слоўнікі», з’яўляюцца часткай лексічнага складу літаратурнай мовы, у адрозненне ад прафесіяналізмаў, якія «не ўваходзяць у лексіку літаратурнай мовы і падаюцца толькі ў спецыяльных слоўніках» [1, с. 49].

Іншы пункт погляду на адносіны вузкаспецыяльных тэрмінаў да літаратурнай мовы мае Г.Ф. Вештарт. Даследчыца лічыць, што «іменна вузкаспецыяльныя тэрміны выводзяць мову навукі за межы літаратурнай мовы», паколькі «асноўны масіў вузкаспецыяльнай тэрміналогіі не ўключаецца ў агульнамоўныя слоўнікі» [2, с. 33].

У лінгвістычнай літаратуры можна сустрэць і своеасаблівы кампрамісны падыход, які прадугледжвае, што «пытанне аб літаратурнасці / нелітаратурнасці трэба вырашаць у адносінах да кожнага канкрэтнага тэрміна, а не тэрміналогіі ў цэлым» [3, с. 411].

Паколькі тэрмін характарызуецца сукупнасцю адметных рыс, якія адрозніваюць яго ад агульнаўжывальных слоў, некаторыя даследчыкі аперыруюць паняццем *падсістэма* пры вызначэнні месца тэрміналогіі ў лексічнай сістэме мовы, што сведчыць аб спробе дакладнага адасаблення тэрміналагічнай лексікі. Так, В.А. Ляшчынская піша наступнае: «Асабліваці тэрміна вылучаюць, адасабляюць навукова-тэхнічную тэрміналогію ад агульналітаратурнай лексікі. Гэта дае падставу разглядаць яе як асобную падсістэму літаратурнай мовы, якая характарызуецца замкнутасцю і сістэмнай суаднесенасцю ўнутры тэрміналогіі, у той час як лексіка агульналітаратурная ўяўляе сабой незамкнутую сістэму» [4, с. 134].

Як асобную самастойную функцыянальную падсістэму агульналітаратурнай мовы тэрміналогію разглядае Л.М. Мінакова [5, с. 14–15].

На пэўную аўтаномнасць тэрміналогіі ў межах агульналітаратурнай мовы ўказвае і В.П. Даніленка: «Зыходным у дадзенай працы з’яўляецца погляд, згодна з якім тэрміналогія расцэньваецца як падсістэма агульналітаратурнай мовы, г.зн. тэрміналогія знаходзіцца ў межах агульналітаратурнай мовы, але на правах самастойнага “сектара”» [6, с. 11]. У сваёй манаграфіі даследчыца аналізуе тэрміналогію «у складзе лексікі мовы навукі» [7, с. 14]. Саму мову навукі яна разглядае ў якасці «самастойнай функцыянальнай разнавіднасці агульналітаратурнай мовы» [7, с. 8].

Істотна адрозніваецца вырашэнне гэтага пытання А.М. Талікінай. На яе думку, «тэрміналагічная сістэма як сістэма іншай сяміятычнай прыроды, чым сістэма натуральнай мовы, уваходзіць у яе ў якасці прыватнай і адасобленай сістэмы моўных знакаў. Тэрмін, такім чынам, не з’яўляецца

элементам агульнай мовы, пакуль яго змест не становіцца шырока вядомым» [8, с. 63].

Той факт, што кожная прадметная вобласць распрацоўвае сваю ўласную тэрміналогію, прыводзіць некаторых даследчыкаў да вываду аб існаванні асобных падмоў і моў для спецыяльных мэт, у межах якіх функцыянуе спецыяльная лексіка. С.Д. Шэлаў і У.М. Лейчык адзначаюць, што «згодна з тэорыяй мовы для спецыяльных мэт, у сучасную эпоху у кожнай развітай навуковай і прыкладной вобласці ведаў складваецца ўласная функцыянальная мова, якая існуе ў межах нацыянальнай мовы і валодае ўласнай лексікай, уласнай сістэмай словаўтварэння і – у меншай ступені – уласнай граматыкай і фразеалогіяй» [9, с. 5].

Так, А.В. Супяранская, Н.В. Падольская і Н.В. Васільева не прымаюць «канцэпцыю тэрміналогіі як састаўной часткі літаратурнай мовы» [10, с. 18]. Яны лічаць, што «спецыяльная лексіка – гэта прыналежнасць асобных падмоў», а не функцыянальных стыляў [10, с. 67].

К.Я. Авярбух у якасці функцыянальных разнавіднасцяў літаратурнай мовы вылучае і адрознівае «мову для ўсеагульных (агульначалавечых) зносін (Languages for general purposes, LGP), яе яшчэ называюць агульналітаратурнай мовай, і мовы спецыяльнай сферы зносін (LSP)» [11, с. 19]. Аўтар падкрэслівае, што ў мовах для спецыяльных мэт «асноўным носьбітам найменняў прадметаў і з'яў спецыяльнай, прафесійнай дзейнасці з'яўляецца тэрміналогія – сістэма адзінак спецыяльнай намінацыі дадзенай прадметнай вобласці» [11, с. 17].

У.М. Лейчык таксама адзначае, што «тэрміны фігуруюць як такія менавіта ў лексіцы моў для спецыяльных мэт, а не ў лексіцы той ці іншай натуральнай мовы ў цэлым» [12, с. 32].

А.М. Лапкоўская адносна існуючых тэндэнцый разгляду ўзнікнення і функцыянавання тэрміналагічных адзінак у складзе агульналітаратурнай мовы або ў межах самастойнай падсістэмы, якая вылучаецца са складу агульналітаратурнай мовы, піша наступнае: «Але паміж гэтымі пунктамі гледжання няма прынцыповага разыходжання. Так, меркаванне пра тое, што тэрмін утвараецца ў залежнасці ад пазамоўных фактараў, не супярэчыць меркаванню пра тое, што тэрміны могуць утварацца са слоў агульнаўжывальнай лексікі і па існуючых у мове словаўтваральных мадэлях. Няма сумнення і ў тым, што тэрмін з'яўляецца словам, якое ўваходзіць у склад мовы, што паміж слоўнікамі агульнай мовы і тэрміналогіяй існуе рознабаковае і пастаяннае ўзаемадзеянне. Такім чынам, тэрміналогія з'яўляецца падсістэмай лексікі літаратурнай мовы» [13, с. 69].

Даследчыца закранае важнае пытанне аб ўзаемадзеянні спецыяльнай і агульнаўжывальнай лексікі. Актыўныя кантакты спецыяльных лексічных адзінак і слоў агульнаўжывальнай мовы адзначаюцца многімі лінгвістамі.

Напрыклад, В.У. Вінаградаў лічыць, што «паміж слоўнікам навукі і слоўнікам побыту – праяма і шчыльная сувязь. Усялякая навука пачынаецца з вынікаў, здабытых мысленнем і маўленнем народа, і ў далейшым сваім развіцці не адрываецца ад народнай мовы. Нават так званыя дакладныя навукі да гэтага часу ўтрымліваюць у сваіх слоўніках тэрміны, узятыя з агульнанароднай мовы (вага, работа, сіла, цяпло, гук, святло, цела, адлюстраванне і да т.п.). Яшчэ большае значэнне мае народнае мысленне і створаная ім тэрміналогія для навук грамадскіх і палітычных» [14, с. 165].

Р.В. Вінакур увогуле адзначае, што «у ролі тэрміна можа выступаць усялякае слова, якім бы яно ні было трывіяльным, і што тэрміны – гэта не асобныя словы, а толькі словы ў асобай функцыі» [15, с. 5].

У лінгвістычнай і тэрміназнаўчай літаратуры гэты працэс атрымаў назву тэрміналагізацыі, або спецыялізацыі. Іншы працэс – дэтэрміналагізацыя, або дэспецыялізацыя – уяўляе сабой «пераход тэрмінаў у склад агульнаўжывальнай лексікі з адначасовай заменай спецыяльнага значэння на неспецыяльнае» [9, с. 4].

С.Д. Шэлаў і У.М. Лейчык сярод розных класаў спецыяльнай лексікі асобна вылучаюць кансубстанцыянальныя словы і выразы, асаблівасцю якіх з'яўляецца здольнасць эксплікаваць як агульнаўжывальнае, так і тэрміналагічнае значэнне. Аўтары заўважаюць, што «фактычна ўсе аднаслоўныя тэрміны ці словы двух- і больш слоўных тэрмінаў, якія па форме супадаюць з лексічнымі адзінкамі агульнай мовы, становяцца «кансубстанцыянальнымі словамі» і адначасова – кансубстанцыянальнымі тэрмінамі, асноўны спосаб утварэння якіх – метафара ці метанімія» [9, с. 31].

Заўважана, што для тэрмінаў характэрныя тыя ж лексіка-семантычныя асаблівасці, што і для агульнаўжывальных лексем. Інтэнсіўнае ўзаемадзеянне агульнаўжывальнай і спецыяльнай лексікі адбываецца на развіцці полісемічных і аманімічных адносін у межах тэрміналогіі. Антанімія і сінанімія таксама ўяўляюць сабой даволі распаўсюджаныя семантычныя працэсы, уласцівыя многім спецыяльным лексічным адзінкам. Гэта сведчыць аб тым, што спецыяльная лексіка не з'яўляецца цалкам ізаляванай і адасобленай сістэмай лексічных сродкаў, паколькі паміж ёю і агульнаўжывальнай лексікай не назіраецца жорсткай мяжы.

Такім чынам, пытанне аб месцы спецыяльнай лексікі і яе складнікаў у лексічнай сістэме нацыянальнай мовы адзінага агульнапрызнанага вырашэння ў навуковай літаратуры не атрымала. Напрыклад, адны даследчыкі разглядаюць тэрміналогію ў якасці падсістэмы агульналітаратурнай мовы, іншыя – выводзяць тэрміналогію за межы агульнай мовы. Функцыянальная адасобленасць тэрмінаў уплывае на іх далейшую аднесенасць некаторымі аўтарамі да лексікі менавіта мовы навукі, іншымі – да лексікі моў для спецыяльных мэт.

На наш погляд, няма сумненняў у тым, што спецыяльная лексіка як сукупнасць разнародных лексічных элементаў з'яўляецца прыналежнасцю моў для спецыяльных мэт, якія ўяўляюць сабой важную функцыянальную разнавіднасць агульналітаратурнай мовы. Асаблівасці спецыяльных лексічных адзінак дэтэрмінуюць іх супрацьпастаўленне агульнаўжывальнай лексіцы, але трэба ўлічваць, што ў наш час абмежаванасць іх выкарыстання даволі ўмоўная, паколькі пэўная частка спецыяльнай лексікі функцыянуе і ў неспецыяльных сферах, аб чым, напрыклад, яскрава сведчыць аналіз беларускамоўнага медыядыскурсу.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Лепешаў І.Я.* Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні : дапаможнік. Гродна : ГрДУ, 2002. 207 с.
2. *Веитарт Г.Ф.* Лексічныя асаблівасці мовы навуковых тэкстаў // Слова беларускае : з гісторыі лексікалогіі і лексікаграфіі / уклад. Т.В. Кузмянкова [і інш.] ; пад рэд. А.Я. Міхневіча. Мінск : Народная асвета, 1994. С. 32–42.
3. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / А.Я. Баханькоў [і інш.] ; пад рэд. А.Я. Баханькова. Мінск : Навука і тэхніка, 1994. 463 с.
4. *Ляшчынская В.А.* Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка : вучэб. дапаможнік. Мінск : РІВШ БДУ, 2001. 255 с.
5. *Мінакова Л.М.* Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія: фарміраванне, функцыянаванне, развіццё / Л.М. Мінакова, С.М. Аніськова, А.А. Станкевіч. Гомель : ГДУ, 2004. 146 с.
6. *Даниленко В.П.* Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов // Исследования по русской терминологии: сб. ст. ; под ред. В.П. Даниленко. М. : Наука, 1971. С. 7–67.
7. *Даниленко В.П.* Русская терминология: опыт лингвистического описания. АН СССР, Ин-т русского языка. М. : Наука, 1977. 246 с.
8. *Толикина Е.Н.* Некоторые лингвистические проблемы изучения термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. М. : Наука, 1970. С. 53–67.
9. *Шелов С.Д.* Терминология и профессиональная лексика: состав и функции : учеб. пособие / С.Д. Шелов, В.М. Лейчик. СПб. : С.-Петербур. гос. ун-т, 2012. 96 с.
10. *Суперанская А.В.* Общая терминология: вопр. теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева; АН СССР, Ин-т языкознания ; отв. ред. Т.Л. Канделаки. М. : Наука, 1989. 243 с.
11. *Авербух К.Я.* Общая теория термина. Изд. 2-е, доп. и уточн. М. : МГОУ, 2006. 251 с.
12. *Лейчик В.М.* Терминоведение: предмет, методы, структура. 3-е изд. М. : ЛКИ, 2007. 256 с.
13. *Лапкоўская А.М.* Беларуская мова (прафесійная лексіка): вучэб. дапаможнік для студ. Гродна : ГрДУ, 2009. 271 с.
14. *Виноградов В.В.* Лексикология и лексикография // Избр. труды. М. : Наука,

1977. С. 162–189.

15. *Винокур Г.О.* О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды Москов. гос. ин-та истории, философии и литературы. Т. 5. Москва. : МИФЛИ, 1939. С. 3–55.

Е.С. Ляшенко (Минск, Беларусь)

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КОНЦЕПТА *ИЗМЕНЕНИЕ* В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В фокусе внимания настоящей работы находятся как универсальные, так и национально-обусловленные характерные особенности концепта *изменение*, представляющего важнейшую онтологическую категорию, имманентное свойство всего живого. Раскрытие специфики данной категории осуществляется на основании анализа словарных дефиниций группы глаголов, соотносимых с рассматриваемым концептом.

Ключевые слова: *концепт, изменение, национально-культурная специфика, словарные дефиниции.*

Современная научная парадигма направляет исследователя на изучение универсальных концептов и их объединений, характеризующихся как большим количеством инвариантных категоризаций, predeterminedных единством человеческого бытия, так и национально-культурной спецификой, которая прежде всего находит отражение в языке. Общность языка является одним из основополагающих признаков любой нации. В языковой картине мира в специфической форме представлены особенности бытия нации, ее исторического пути, национальной культуры, национального менталитета и т.д.

Национальное своеобразие языка и культуры проявляется на различных уровнях языковой системы. Тем уровнем, на котором особенности национальной культуры получают наиболее эксплицитное выражение, является лексическая система языка. В этой связи В.В. Виноградов отмечал, «<...> как название, как указание на предмет слово является вещью культурно-исторической» [1, с. 26].

Взаимосвязь языка и культуры определяет появление культурного компонента значения слова, неотъемлемого свойства единиц любого национального языка на всех уровнях. Интегрированный подход к языку позволяет принимать во внимание национальную специфику отдельно взятого языка, поскольку способы языкового выражения изменяются в зависимости от конкретного языка, культуры и традиций. Выбор форм выражения, отбор языковых единиц – в данном случае в составе английского языка – это отражение индивидуального этнического мировосприятия.